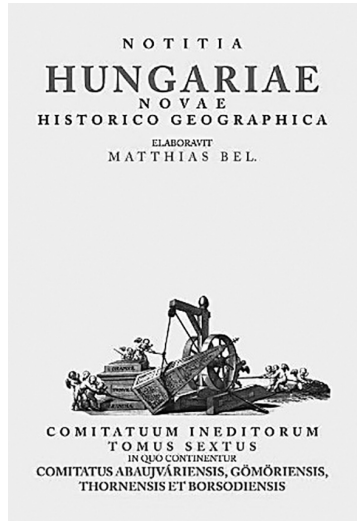

KÖNYVSZEMLE

ABAÚJ, GÖMÖR, TORNA ÉS BORSOD MEGYÉK LEÍRÁSA

Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica. Comitatum ineditorum tomus sextus, in quo continentur Comitatus Abaujváriensis, Gömöriensis, Thornensis et Borsodiensis.*

*Szerkesztette és a bevezetőt írta Tóth Gergely,
kiadják Benei Bernadett, Gózszy Zoltán, Jarmalov Rezső,
Tóth Gergely, Tóth Péter
(BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 478 oldal)*

Bél Mátyás (1684–1749) a hallei egyetem neveltje; hazatérte után a besztercebányai evangélikus iskola konrektora és a Szent Erzsébet templom papja lett, később a pozsonyi iskola vezetésével bízták meg, majd néhány év múlva a pozsonyi német evangélikusok lelkészévé választották. A Felvidéken született, a Zólyom megyei Ocsován, egyszerre ismerte és használta a környezetében beszélt mindhárom nyelvet: a magyart, a szlovákokot és a németet, illetve a művelődés, az egyház és az állam nyelvét: a latint. Monumentális munkája, a Bél életében csak kisebb részben kinyomtatott, nagyobb részben kéziratban maradt *Notitia Hungariae novae historico geographica* (Az új Magyarország történeti–földrajzi leírása), mely alcíme szerint bemutatja az egyes vármegyék „fekvését, határait, hegyeit, mezőit, folyó-

it, tavait, gyógyvizeit, az éghajlat és a talaj milyenségét, a nagyszerű és szörnyű természeti jelenségeit; különböző nemzetiségű lakóit és azok szokásait; a megyék tisztségviselőit, híres családjait; városait, várait, mezővárosait és szinte az összes faluját; továbbá mindeniknek eredetét és fejlődését, háború- és békebeli változásait és jelenlegi állapotát.” A felsorolásból is kitűnik, hogy Bél az országismertetés során a teljességre törekedett, és a történeti részek kidolgozása mellett elsősorban saját korának a felmérését tűzte ki célul.

A teljes ország bemutatására azonban mégsem került sor (kimaradt Erdély és Horvátország, valamint Szlavónia, azaz a Dráva-Száva köze); végül még életében sikerült 11 vármegye leírását nyomtatásban közrebocsátania, 37 megye és a jászkun kerület leírása azonban kiadatlanul, kéziratban maradt. De a kéziratok sorsa is kalandosan alakult. Többségüket Bél halála után özvegyétől gróf Batthyány József kalocsai, utóbb esztergomi érsek vásárolta meg, aki amikor a kéziratokat is magával vitette új érseki székhelyére, a dunai hajóút során azok részben eláztak, megsérültek. A vízkárt szenvedett példányokról másolatot kellett készíteni, amibe másolási hibák is becsúsztak. Előzőleg Bél maga is több változatban készítette el munkáit, valamint hagyatékában fennmaradtak azok a vármegyeleírásokhoz készített előmunkálatok, fogalmazványok, amelyeket gyakran segítői, adatközlői küldtek meg neki. Végül figyelembe kell venni, hogy az elkészült és véglegesnek mondható szövegről is készültek kései másolatok, amelyekben – ha frissítették és kiegészítették azokat az aktuális adatokkal – már nem a szerző, hanem a másoló saját korának az állapota tükröződik. Ebben a hatalmas latin nyelvű kéziratok iratmennyiségben kellett a megyeleírások kiadóinak és sajtó alá rendezőinek rendet tenni, hogy egy olyan szöveget rekonstruálhassanak, amelyik megfeleltethet Bél Mátyás eredeti elképzeléseinek.

A munkát irányító Tóth Gergely, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének történésze és munkatársai több éve folyó vállalkozásukban a Bél életében ki nem adott kéziratokat 10 kötetben szándékoznak közreadni. Abaúj, Gömör, Torna és Borsod megyék leírása a sorozat hatodik köteteként jelent meg. Bél eredeti tervezetének megfelelően a korabeli közigazgatási beosztást követve a „Tiszán inneni (*Trans-Tibiscana*) kerület” részeként került sor jelen kötet megjelenetésére.

Bél Mátyás előzetes terv szerint, hogy az egységes szerkezetet és felépítést biztosítsa, kérdőívek segítségével (volt tanítványai, helyben lakó ismerősök vagy más képzett munkatársak bevonásával) gyűjtötte adatait.

Minden megyeleírás két nagy egységre oszlik: *Pars generalis* és *Pars specialis* („Általános rész” és „Különleges rész”). Ez utóbbi részben kerülnek bemutatásra a települések járások szerint. Itt jegyzem meg, hogy ez utóbbi fogalmat a hasonló beosztást követő Benkő József *Erdély*-leírásának fordítója, Szabó György „Részletes rész”-nek fordította; esetleg törekedni lehetne a fogalomhasználat

egységesítésére. Mivel a hazai jogtudomány nyelve megőrizte és máig használja a „Különös rész” terminust, ami bár régiesnek hat, ennek átvételét is megfontolandónak tartom.

A bemutatott területeket eltérő terjedelemben tárgyalja Bél: Abaúj az új kritikai kiadásban 152 oldalt kapott, míg Gömört 55, Tornát csak 38, Borsodot szintén 55 oldalon ismerteti. A terjedelmi különbségek adódhatnak abból, hogy a nagyobb területtel rendelkező megyék nagyobb kifejtést kaptak, és a régió legjelentősebb városáról, Kassáról szintén bőven ír a szerző. De a terjedelem attól is függött, hogy mennyi információ állott rendelkezésére Bélnek. Például Kassa esetében a történeti rész kidolgozottabb (különösen Bocskai István, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc mozgalmairól szól nagy terjedelemben), míg a saját koráról alig van adata. Ezzel szemben a megye többi részét – hála segítő adatközlőinek – saját korára vonatkozóan is gazdag adatolással adja elő, így a munka fontos forrás a 18. század eleji viszonyokra. Abaúj leírásának három előzetes vázlatja, fogalmazványa ismeretes, ezen kívül az egyes járásokról is fennmaradtak ismeretlen kéz által készített előmunkálatok. De van két olyan hosszabb kézirat is, amelyekbe – mivel Bélnek engedélyeztetni kellett az anyagot a Kancelláriával, illetve a Helytartótanácsra keresztül a vármegyékkel – már azok kiegészítéseit, megjegyzéseit is belevezették. Ezek alapján kellett a kiadandó szöveget megállapítani.

Gömör megyéről szintén több szövegváltozat létezik: az egyiket ismeretlen személy készítette, egy másikat a megyéből származó Bodó Mátyás nagyszombati jogtudós, de a végleges változatba ezek adatai alig kerültek be. Az a szöveg, ami Bél elgondolásait tükrözheti, igen részletes, és „a falvak leírása komoly forrásértékkel bír a korszakra nézve. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az idős Bél egy jó adatgyűjtést kapott valakitől, amelyet saját stílusában feldolgozott” (210.). Hogy kik lehettek Bél segítői, egy eddig ellenőrizetlen utalás alapján talán megfejtethető. Az ugyancsak evangélikus Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825) gömöri lelkész, aki Bél módszerei szerint, de nagyobb terjedelemben elkészítette a saját Gömör-leírását (*Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*, Lőcse, 1806–1808), a mű előszavában azt írja, hogy Lányi Pál gömöri alispán, Rákóczi egykori vasinspektora 1731-ben leírta Gömör megyét, hogy azt Bél felhasználhassa; a kis-honti kerületet tekintve pedig Bél Bartholomaeides nagyapjának, János klenóci lelkésznek és nagybátyjának, Sámuelnek a munkáját használta fel. „Otthon megvan erre a bizonyíték” (*domestica habeo indicia*) – teszi hozzá Bartholomaeides.

Ami Torna megye leírásának kéziratait illeti: azokból egyetlen korabeli példány sem maradt fenn, mindössze egy ún. „érseki másolat”, ami a vízáztatta, megsérült kéziratról készülhetett. Borsod megye leírásának viszont megvan-

nak az előmunkálatai is: Bél munkatársa, Matolai János egy előzetes fogalmazványt készített, Aszalay Ferenc helyettes alispán pedig Diósgyőr váráról küldött rajzot és leírást. De a legteljesebb szöveget itt is egy kései másolat őrizte meg, amiről az ismertetett kötetben azt olvashatjuk, hogy „kéziratunk később a szentsimoni római katolikus plébánia könyvtárában tűnt fel: itt találta meg Nagy Károly ózdi helytörténész és bevitte a megyei levéltárba, ahol xerox-másolatot készítettek róla. Amikor azonban a vármegyeleírás kiadására készülünk, már hiába kerestük az eredeti kéziratot: sem a szentsimoni könyvtárban, sem az azóta elhunyt Nagy Károly hagyatékában nem volt fellelhető” (343.). Ebben a történetben viszont van egy apró félreértés: a kézirat ugyanis sohasem volt a szentsimoni plébánián, hanem azt mindvégig az arlói r. k. plébánián őrizték; ott találta meg maga Nagy Károly is, amint azt ő jelezte helytörténeti olvasókönyvükben: „A fordításhoz a különböző helyeken őrzött kéziratok közül azt a példányt használtuk, amely az arlói plébánia könyvtárában található.”¹

Bél Mátyás életműve – részben – már magyarul is hozzáférhető. A fentiek, az Ózd környéki falvak és a dédesi vár leírása mellett ugyancsak Tóth Péter fordított részleteket a miskolci fürdőkről, valamint Gömör és Torna teljes vármegyeleírását is közreadta magyar fordításban, e fordítói tevékenység mellett pedig most a szövegkiadásnak is munkatársa lett. Az ismertetett latin nyelvű kritikai kiadás elsősorban szakembereknek szól. Azonban megteremti annak a lehetőségét, hogy immár a megbízható szövegváltozatra támaszkodva készülhessen el a teljes magyar fordítás Borsod és Abauj megyéről.

Restás Attila

1 Ózd környéki falvak Béll Mátyás megyeleírásában [A dédesi vár; E járás falvai és községei], ford. Tóth Péter. In: Nagy Károly – Tóth Péter – Seresné Szegőfi Anna: Ózdi históriák. Ózd és környéke múltjának írott forrásai. Ózdi Honismereti Közlemények 4. Ózd, 1984. 62–70.